

TILSTANDEN PÅ KUNST OG INTERIØR I NORSKE KIRKER.

EN OPPSUMMERING ETTER 20 ÅR MED TILSTANDSREGISTRERINGER

Schonhowd, Iver

Tittel TILSTANDEN PÅ KUNST OG INTERIØR I NORSKE KIRKER. EN OPPSUMMERING ETTER 20 ÅR MED TILSTANDSREGISTRERINGER	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 153/2021	Publiseringsdato 15.12.2021
	Prosjektnummer 1022008-01	Oppdragstidspunkt Skriv her
	Forsidebilde Tilstandsregistrering i Holdhus kirke. Foto: Iver Schonhowd	
Forfatter(e) Schonhowd, Iver	Sider 34	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Skriv her
Prosjektmedarbeider(e) Mille Stein og Nina Kjølisen Jernæs
Kvalitetssikrer Kjersti Marie Ellewsen

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>I løpet av de siste tjue årene har det blitt gjennomført systematiske tilstandsregistreringer av kunst og interiører i norske kirker. Inklusive stavkirkene (som ikke omhandles i denne rapporten) er ca. 160 kirker besøkt. Tilstandsregistreringene har avdekket behov for behandling av mange viktige kulturhistoriske gjenstander som befinner seg i kirkene. Rapportene fra registreringene har blitt benyttet av Riksantikvaren til å prioritere hvilke objekter som skal få støtte til behandling. Samtidig brukes rapportene også til å gi råd og veiledning i forhold til daglige håndtering av objektene og til gjennomføring av preventive tiltak.</p>

<p>Emneord Tilstandsregistrering av kunst og inventar, behov for behandling av gjenstander, inndeling av gjenstander i materialgrupper</p>
--

Avdelingsleder

Kjersti Marie Ellewsen

Forord

Tilstandsregistreringene er gjennomført i samarbeid med Riksantikvaren, finansiert med nasjonale midler fra Klima- og miljødepartementet. Formålet har vært å registrere tilstanden på veggfast og flyttbar kunst og inventar for å kunne vurdere hvilke tiltak som er nødvendige for å sikre gjenstander og dekor for fortsatt bruk i kirkene. Tilstandsregistreringen brukes til å planlegge vedlikehold, sikring og konservering av kunst og inventar i kirkene. Det er et stort mangfold av objekter i kirkene og for å kunne systematisere informasjonen om disse, har en her funnet det hensiktsmessig å dele objektene inn etter hvilke materialsammensetninger de har. Det har vist seg at fordelingen av tilstandsgraden for ulike materialsammensetninger varierer en god del.

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunnen for tilstandsregistreringene.....	6
2	Mål og metode ved tilstandsregistrering av kirkekunst	6
2.1	Mål	6
2.2	Metode.....	6
2.3	Oppfølging av registreringene	7
3	Tilstandsbeskrivelse av objektene	9
	Tilstandsgradering for objekter	10
4	Bevaringsgrad.....	11
5	Resultatene av tilstandsregistreringene, fordelt på material- og objekttyper	11
5.1	Uorganiske materialer	12
5.1.1	Stein, glass, gips o.l.....	12
5.1.2	Metaller	13
5.1.3	Kalkmalerier.....	14
5.2	Organiske materialer (tre, skinn, lær, tekstil, papir).....	15
5.2.1	Tekstiler	15
5.2.2	Papir	17
5.2.3	Tre/skinn og lær.....	18
5.3	Oljemalingsdekor	19
5.3.1	Flater dekorert med oljemaling	19
5.3.2	Tredimensjonale objekter dekorert med oljemaling.....	20
5.3.3	Malerier med oljemaling på tre	21
5.3.4	Malerier med oljemaling på lerret	22
5.4	Objekter og flater dekorert med limfargemaling	23
5.4.1	Flater dekorert med limfargemaling	23
5.4.2	Objekter dekorert med limfarge	24
6	Trusselbildet for de ulike objekt gruppene.....	25
6.1	Ulike forutsetninger for bevaring.....	25
6.2	Ulike materialer – ulikt trusselbilde.....	25
6.3	Ulike kirker – ulike bevaringsforhold?.....	28
7	Oppsummering. Forslag til videreføring av tilstandsregistreringene	30

1 Bakgrunnen for tilstandsregistreringene

Frem til 1994 hadde Riksantikvaren sitt eget restaureringsatelier som fulgte opp vedlikehold og istandsetting av kirkekunst og interiør ved å besøke kirker og hente inn gjenstander til behandling. Dette arbeidet ble finansiert direkte over Riksantikvarens budsjett. Etter utskillelsen av atelieret til Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU, ville Riksantikvaren utvikle et system for å innhente informasjon om tilstanden på kulturhistoriske objekter som befinner seg i kirkene. Målet var å få en generell oversikt over situasjonen, og et verktøy for å kunne prioritere midlene som settes av til istandsetting av gjenstandene. Som et resultat av dette startet Riksantikvaren i samarbeid med NIKU regelmessige tilstandsregistreringer i utvalgte kirker i 2001.

Fra 2001 til og med 2020 er det gjennomført tilstandsregistreringer i 132 kirker utenom stavkirkene, og det er data fra disse kirkene som oppsummeres i denne rapporten. Data fra årets tilstandsregistreringer er ikke inkludert i denne rapporten. En oppsummering av tilstanden til kunst og inventar i stavkirkene ble rapportert i NIKU oppdragsrapport 45/2021, og holdes utenfor teksten her. Det er registrert ca. 1830 objekter på befaringsene TIL OG MED 2020. Under følger en oversikt over hvor og når registreringene har funnet sted.

Begrepsavklaring: Allerede i første avsnitt i denne rapporten er det benyttet flere ulike begreper om hva vi finner innvendig i en kirke, så som kirkekunst, interiør, inventar, gjenstand og objekt. Det kan være uklart hvilke gjenstander som faller inn under de ulike betegnelsene. Skal alt som er veggfast beskrives som interiør? Og hva er veggfast, og hva er ikke? I den etterfølgende teksten brukes derfor betegnelsen **objekt** som et fellesbegrep der det ikke er behov for å beskrive interiør og gjenstander nærmere. Objektet blir beskrevet i kombinasjon med materialgrupper.

2 Mål og metode ved tilstandsregistrering av kirkekunst

2.1 Mål

Målet for tilstandsregistreringene var å gi Riksantikvaren en systematisk og faglig vurdering av hvordan situasjonen var for objekter av kulturhistorisk interesse i et utvalg av norske kirker. Selve tilstandsregistreringene skulle foregå på en enkel og effektiv metode som ikke skulle resultere i konkrete behandlingsforslag, men gi et situasjonsbilde for Riksantikvaren og gi kirkeiere råd om videre tiltak, enten initiere behandling av objekter og/eller utføre preventive tiltak.

2.2 Metode

I utvelgelsen av kirker som skulle tilstandsregistreres har det blitt benyttet ulike parametere, som vernestatus og beliggenhet. For å kunne gjennomføre befaringsene på en effektiv måte, ble et begrenset geografisk område valgt, gjerne et fylke, før en fokuserte på enkelte kirkene som befant seg i dette området. I startfasen av tilstandsregistreringene ble det ved utvelgelse av kirker benyttet generell kunnskap og oversikt hos NIKU og Riksantikvaren om enkeltkirkene, supplert med arkivsøk. Etter hvert har forberedelsene til befaringsene blitt supplert med søk i «Kirkesøk» og «Kirkebyggdatabasen» (begge opprettet av KA - Arbeidsgiverorganisasjon for kirkelige virksomheter), samt mer inngående søk i Riksantikvarens arkiver og mer generelle Google-søk.

Tilstandsregistreringene ble gjennomført med en enkel, og først og fremst en visuell, metode. Vurderingene ble derfor utført av en malerikonservator fra NIKU som benyttet medbrakt arbeidslys, lommelykt, UV-lykt, hodelupe og pirkepinne. Vurderingene ble registrert i eget skjema av en representant for Riksantikvaren, som også hadde ansvaret for fotodokumentasjonen.

Bilde 1: Lommelykt, hodelupe og pirkepinne

2.3 Oppfølging av registreringene

Etter hver befaring utarbeidet NIKU en rapport til Riksantikvaren. Rapporten inneholdt anbefaling til behandling av objekter der dette var relevant, og eventuelt enklere tiltak av preventiv art. Riksantikvaren sendte rapporten med sine anbefalinger til den enkelte kirkeeier. Rapportene har år for år bidratt til at Riksantikvaren enklere har kunnet prioritere

søknader om midler som har kommet inn, eller at Riksantikvaren selv har tatt initiativ til nødvendig behandling av kunst og interiør.

Føringene fra Riksantikvaren har vært at registreringene skulle utføres på en effektiv måte. For hver befaringsreise har det derfor blitt valgt ut et relativt høyt antall kirker som skal befares i et begrenset tidsrom. Ved besøk i den enkelte kirke har det derfor vært en utfordring for registratorene å prioritere hvilke objekter som skulle tilstandsregistreres. Ofte har alder vært førende for utvelgelsen av objekter i arbeidet. Objektgrupper nyere enn 1900, som f.eks. nyere presteportretter og utstyr til nattverden, har derfor ikke vært omfattet. Andre objekter som delvis har blitt nedprioritert er kirkeklokker, glassmalerier, monokrome dekorerte flater og kirkebenker.

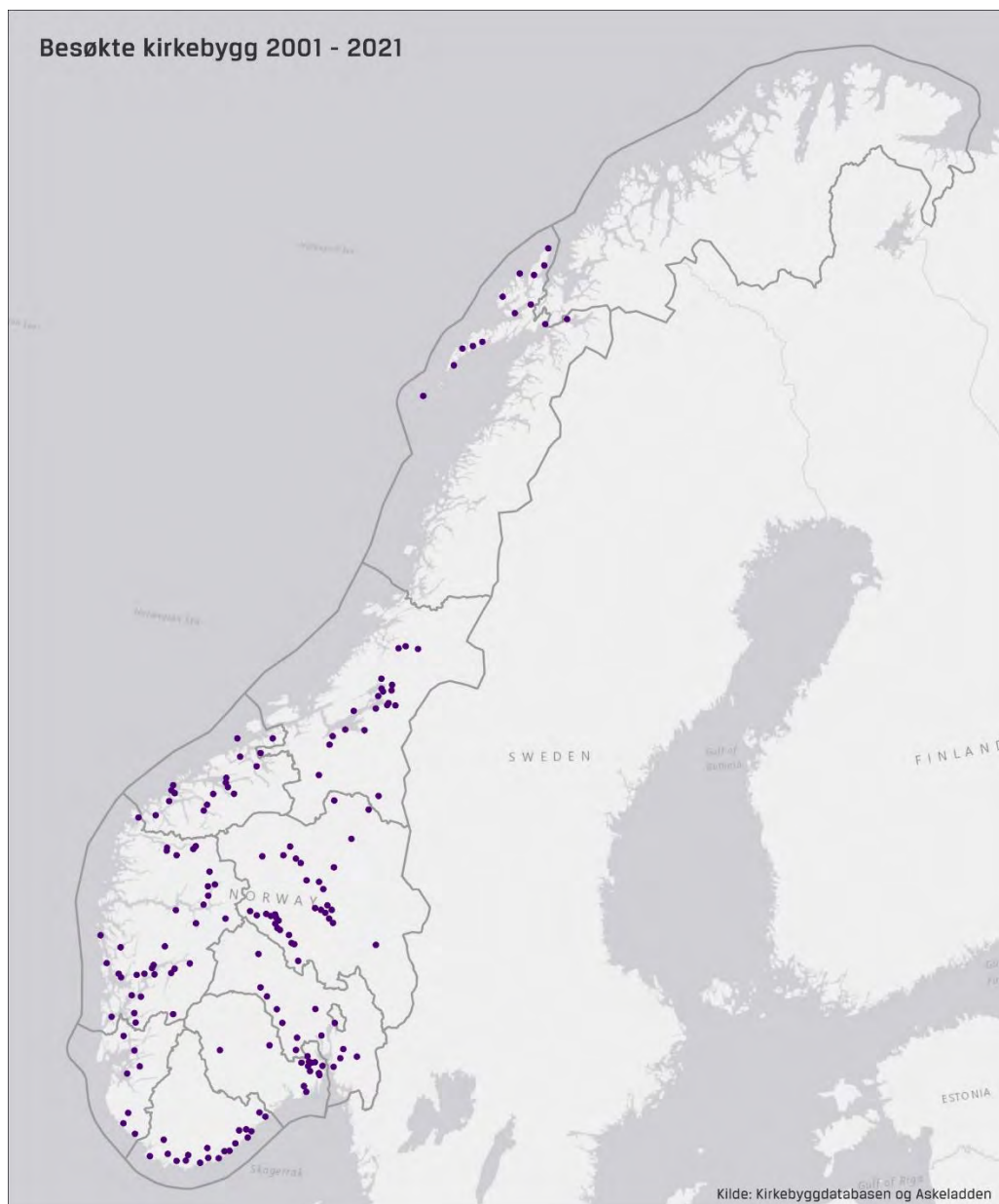
Det har så langt ikke vært mulig å registrere observasjonene fra tilstandsregistreringene direkte inn i Askeladden. Disse har derfor blitt lagt inn i et tilpasset excelskjema hvor dataene på en enkel måte kunne overføres til Askeladden etter befaringsreisen. For beskrivelse av tilstandsgrad 0-3 vises det til tabell 2 i kapittel 3.

I denne rapporten er fordelingen av tilstandsgrader gjort med utgangspunkt i første gangs registrering. Det er i etterkant bevilget en del midler til behandling av gjenstandene og det er derfor god grunn til å tro at situasjonen for flere objekter har blitt bedre. Det er to grunner til at det ikke er tatt hensyn til dette i denne rapporten. Ved å bruke den første registreringen gir oversikten et mer enhetlig og sammenlignbart utgangspunkt for statistikken. Det er i tillegg ikke gjennomført en systematisk oppdatering i Askeladden i etterkant av behandlingene, og tilstandsgradene vil derfor ikke være helt sammenlignbare.

Tid og områder for gjennomførte tilstandsregistreringer

Registreringsår	FYLKE (fylkesinndeling før 1.1.2020)
2001	Oppland
2002	Rogaland
2005	Møre og Romsdal
2006	Rogaland
2007	Hedmark (Østerdalen)
	Trøndelag (Mest MA-kirker)
2009	Aust-Agder
2010	Hordaland
2012	Vest-Agder
2016	Trøndelag
	Sogn og Fjordane
2017	Buskerud
	Østfold
2019	Vestfold
	Møre og Romsdal
2020	Hordaland
2021	Nordland (dataene fra denne turen er ikke med i denne rapporten)

Tabell 1

Bilde 2: Geografisk oversikt over tilstandsregistreringene

3 Tilstandsbeskrivelse av objektene

I de første tilstandsregistreringene ble en tidligere versjon av «*Norsk Standard NS-EN 16096:2012 Bevaring av kulturminner. Tilstandsanalyse av fredete og verneverdige byggverk*» benyttet som et utgangspunkt for definering av tilstandsgrad. Teknikken og språkbruken i registreringene har blitt mer presis etter hvert. Tilstandsgraden (TG) beskriver objektene fysiske tilstand i forhold til stabilitet, nedbrytningens omfang og hastighet, samt mekaniske skader.

Bilde 3: Registrering av tilstand. Foto: Henrik Smith

Beskrivelsen av tilstandsgraden følger i dag i det store og hele beskrivelsen i over nevnte standard. Standarden gir en tilstandsgradering på 4 ulike nivåer. Beskrivelsene av de ulike tilstandsgradene er av NIKU tilpasset kirkeobjekter. TG 9 benyttes for ukjent tilstand, eller dersom konservatoren ikke hadde tilstrekkelig kompetanse til å vurdere tilstanden (f.eks. på tekstiler, som er et spesialfelt innenfor konserveringsfaget).

Tilstandsgradering for objekter

Tilstandsgrad (TG)	Beskrivelse av tilstandsgrad
TG 0	Meget god tilstand, ingen tiltak nødvendig (benyttes i begrenset grad)
TG 1	Stabil tilstand, objektet kan ha noen skader, men ingen registrert aktivitet i skadene. Overvåking anbefales
TG 2	Noe ustabil tilstand. Skadeutvikling registrert. Overvåking/behandling anbefales
TG 3	Ustabil tilstand. Betydelig skadeutvikling registrert. Behandling anbefales
TG 9	Ukjent tilstand. Objektet kan være vanskelig tilgjengelig (f.eks. himling) eller manglende kompetanse hos registrator

Tabell: 2

4 Bevaringsgrad

I tilstandsregistreringen ble også objektenes bevaringsgrad vurdert. Gjennom årene har mange objekter gjennomgått en forandring av ulike årsaker. Originalmaling er blitt slitt bort ved bruk, limfarge vasket bort ved taklekkasje, ombygginger og endret bruk av kirkene har påvirket dekorerte overflater, avskallede områder har blitt «restaurert», i mange kirker har gjenstander og overflater blitt overmalt for siden å bli avdekket og «restaurert» igjen. Dette fører til at noen deler eller områder mangler, om det er overmalt, overmaling er avdekket eller er blitt kraftig restaurert. Det påvirker det vi kaller bevaringsgraden, dvs. hvor mye som er bevart av det opprinnelige objektet..

Bilde 4: Avdekket og restaurert/rekonstruksjon. Foto: Iver Schonhowd og Nina Kjølsten Jernæs

En beskrivelse av objektenes bevaringsgrad kan være et hjelpemiddel for bevilgende myndigheter når en skal prioritere hvilke istandsettingsprosjekter som skal støttes. Gjennom tilstandsregistreringene har en i mindre grad forholdt seg til kulturhistorisk verdi eller kvalitet utover det å velge objekter som er av en viss alder. En vurdering av tilstandsgrad opp mot bevaringsgrad kan være en nødvendig for bevilgende myndighet som må gjøre en hard prioritering av midler.

5 Resultatene av tilstandsregistreringene, fordelt på material- og objekttyper

Når tilstanden på de ulike objekttypene skal beskrives, er det valgt å dele disse inn i ulike materialgrupper. Disse har ulike utfordringer i forhold til bevaring og kan derfor også ha behov for ulik oppfølging. En del materialgrupper, først og fremst de organiske og oljemalingsdekor, er delt inn i flere undergrupper, som dekorerte flater og tredimensjonale objekter. Andre gjenstander er kun delt inn i etter et hovedmateriale, eksempelvis lysestaker (metall) og bøker (papir). Eksempler på materialgrupper, se nedenfor.

- **Uorganiske materialer**
 - Stein, glass, gips o.l.
 - Metaller
 - Kalkmalerier
- **Organiske materialer**
 - Tekstiler
 - Papir
 - Tre og skinn og lær
- **Oljemalingsdekor**
 - Flater dekorert med oljemaling
 - Tredimensjonale objekter dekorert med oljemaling
 - Malerier med oljemaling på tre
 - Malerier med oljemaling på lerret
- **Limfargedekor**
 - Flater dekorert med limfargemaling
 - Objekter med limfargemaling

5.1 Uorganiske materialer

5.1.1 Stein, glass, gips o.l.

Det finnes ikke så mange objekter innen disse materialgruppene i i de 134 besøkte kirkene. Det er registrert 23 døpefonter i kleberstein, de fleste av disse er fra middelalderen. Andre objekter i denne materialgruppen er for eksempel timeglass og glassmalerier.

Bilde 5: Døpefont i kleberstein, Stiklestad kirke

Bilde 6: Glassmalerier, Leksvik

Stein, glass, gips o.l.

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	12	22	1	1	36

Tabell: 3

Objektene i disse materialgruppene utgjør en svært liten del av objektene i de 134 kirkene, ca. 2%. TG 3-registreringen gjelder et glassmaleri, mens en lysekrone i glass har TG 2.

5.1.2 Metaller

Med sine 454 registrerte objekter utgjør denne materialgruppen en stor del av kirkeinventaret. Lysestaker er den største enkeltgruppen med 103 registreringer, de aller fleste av disse er i messing. Det samme gjelder lysekroner med 63 registreringer. Dersom en samler kalker, disker og oblatskrin i en gruppe utgjør dette 153 stykker, som i all hovedsak er i sølv. Dåpsfat og dåpskanner, henholdsvis 79 og 29, kan bestå av ulike typer metaller.

Bilde 7: Kalk og lysestaker

Metaller

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	301	141	8	4	454

Tabell: 4

Gjenstandene som her er registrert med TG 3 er 1 dåpskanne, 2 lysestaker og et begravelsskjold. Med unntak av sistnevnte er dette skader som er resultat av bruk, slitasje og uhell. Generelt kan si at metaller er lite utsatt for kjemisk nedbrytning. En annen utfordring i denne materialgruppen er stygge og ufagmessige reparasjoner, men dette påvirker ikke tilstandsgraden og er ikke et tema som problematiseres her.

5.1.3 Kalkmalerier

Det er registrert 30 kalkmalerier i de 134 kirkene. 29 av totalt 30 registrerte kalkmalerier befinner seg i 15 steinkirker fra middelalderen. Alderen på selve kalkmaleriene varierer fra middelalderen til 1700-tallet. Det er imidlertid viktig å påpeke at i mange av kirkene kan kalkmaleriene være fra flere perioder, det kan være flere overmalinger og vanskelig å skille mellom de ulike malingslagene/pusslagene. Datering kan dermed være vanskelig å definere under en rask og effektivbefaring.

Omfanget av kalkmalerier i en kirke kan variere mye, alt fra hele vegger til mindre fragmenter, store figurscener, skyggemalerier og innvielseskors.

Bilde 8: Kalkmaleri, Byneset kirke

Kalkmalerier

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	5	12	5	8	30

Tabell: 5

En stor andel av kalkmaleriene er i en dårlig forfatning. 26% er vurdert til TG 3 og dersom en ser på TG 3 og TG 2 samlet, trenger hele 42% en eller annen form for oppfølging. Skadene kan bestå i løs puss og bom, løse kalklag, eller begge deler.

5.2 Organiske materialer (tre, skinn, lær, tekstil, papir)

Gruppen organiske materialer er mangfoldig og har forskjellige utfordringer i forhold til behandling og vedlikehold. Flere objekter kan være komponert av flere materialer. Gruppen papir kan inneholde både skinn og litt metall, mens gruppen av tre og skinn/lær sees i sammenheng fordi innslaget av lær/skinn er relativt lite og forekommer oftest i forbindelse med objekter av tre.

5.2.1 Tekstiler

I gruppen «Tekstiler» er det registrert 47 messehakler, noe som utgjør nærmere 2/3 av totalen av objektene. Det er likevel gjort et utvalg av messehaklene som finnes i de besøkte kirkene, da dette er objekter som er jevnlig i bruk og nyanskaffelser er gjort. En kan si at et flertall av messehaklene som finnes, ikke er funnet kulturhistorisk interessante nok til at de

ble registrert. De registrerte messehaklene er i hovedsak fra 16- og 1700-tallet og noe fra 1800-tallet. Det er i tillegg registrert 9 antependier, og resten er duker eller lignende brukstekstiler.

Bilde 9: Messehakel, Kvikne kirke

Bilde 10: Antependium, Oddernes kirke

Tekstiler

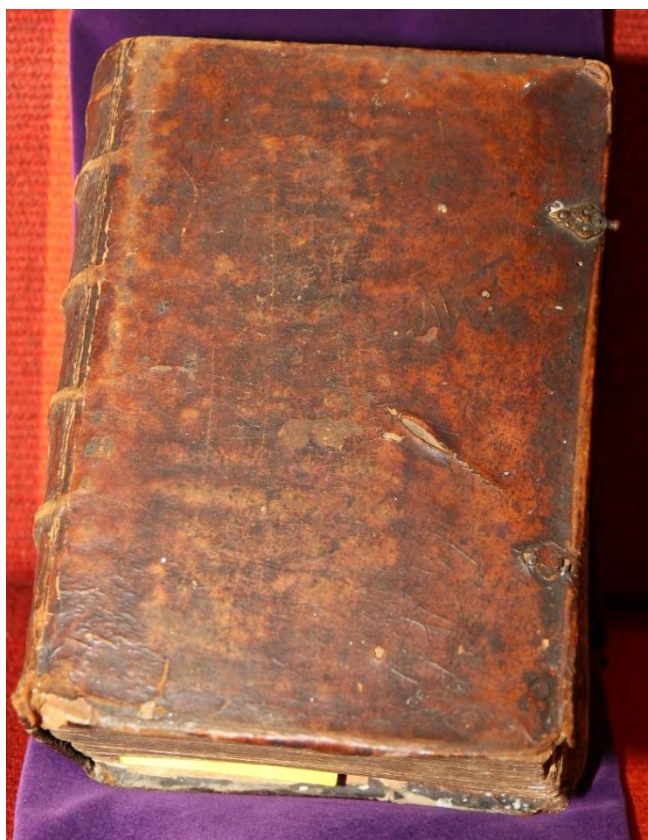
Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	TG 9	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	10	33	11	16	3	73

Tabell: 6

Tekstiler er en materialgruppe som er svært utsatt for nedbrytning. Hele 22% har en TG 3 mens 15% er kategorisert i TG 2. Tekstiler utsatt for lys, spesielt sollys, nedbrytes lett og trådene går i oppløsning. 13 av objektene med TG 3 er messehakler som stort sett er tatt ut av bruk. De befinner seg for en stor del i skap og esker, skjermet mot lys. Det samme gjelder også for gruppen i TG 2, her er også det store flertallet messehakler. De tre objektene i TG 9, ukjent tilstand, var av en slik art at registrator ikke hadde kompetanse til å fastsette TG-grad.

5.2.2 Papir

Med ett unntak er objektene registrert under «Papir» bøker som har fått betegnelsen bibel eller bok. Det er også gjort et utvalg i de registrerte bøker i forhold til kulturhistorisk verdi, mest med utgangspunkt i alder. Utvalget av bøker omhandler eksemplarer fra slutten av 1500-tallet til noen få på 1800-tallet. De fleste bøkene er innbundet i skinn og noen har metallbeslag som hemper og lukkemekanismer.

Bilde 11: Bibel fra Kvinesdal kirke

Papir

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	TG 9	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	6	24	5	5	3	43

Tabell: 7

Papir er som tekstiler utsatt for nedbrytning forårsaket av lys, samt muggangrep ved høy luftfuktighet. Dette, sammen med bruk, er hovedårsakene til at papir og innbinding går i oppløsning og skinnen blir sprøtt. Nesten 25% av bøkene befinner seg i TG 3 og TG 2. Gamle bøker brukes fortsatt som «pynt» på altrene og kan ligge oppslått, som er en stor belastning for boka.

5.2.3 Tre/skinn og lær.

Dette er en gruppe som består av mange typer objekter. Den største forekomsten er stoler og benker. En del objekter er registrert som «Gjenstand» da flere typer objekter her er sjeldne og ikke faller inn under våre standardbegreper. Det kan være objekter som en er del av en utstilling av gamle ting fra kirkens historie, som f.eks. skinnetui og brannbøtter. Noen gjenstander består av både tre og skinn/lær, så som knefall, kneleskamler, og skinntrukne stoler.

Bilde 12: Brannbøtte

Tre/skinn og lær

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	27	26	4	1	58

Tabell: 8

Denne sammensatte gruppen er i det store og hele i en god bevaringstilstand. Gjenstandene som faller inn under TG 3 og TG 2 er sammensatt av tre og skinn/lær.

5.3 Oljemalingsdekor

Det er registrert 1037 objekter/flater som er dekorert med oljemaling. Denne gruppen utgjør med andre ord godt over halvparten av de registrerte objektene. I tillegg til det store antall objekter innen denne gruppa, er oljemalingsdekor benyttet på sentrale objekter i kirkerommet som veggdekor, altertavler og prekestoler. Visuelt sett er derfor denne gruppa den viktigste for opplevelsen av kirka.

Med dette store antallet har en funnet det hensiktsmessig å dele inn objekter dekorert med oljemaling i tre kategorier, først og fremst fordi det er ulike utfordringer i forhold til bevaring. Den første gruppen er veggfast dekor på galleribrystninger, vegg og tak. Den andre består av polykrome, tredimensjonale objekter, som f.eks. altertavler og epitafier, noen ganger i kombinasjon med malerier på tre eller lerret. Den siste gruppen er enkeltstående malerier malt på enten lerret eller panel.

5.3.1 Flater dekorert med oljemaling

Brystninger av ulike slag, først og fremst galleribrystninger, utgjør nærmere halvparten av de oljemalingsdekorerte flatene. Mange galleribrystninger er dekorert med figurmalerier, først og fremst apostler. Den andre halvdel av flatene med oljemaling er fordelt ganske likt mellom vegg- og tak/himlingsdekor. Her består dekoren mer av marmoreringer og draperier.

I noen tilfeller kan det være en utfordring å skille mellom olje- og limfargedekorerte flater under en tilstandsregistrering. Enkelte steder kan det være en sammenblanding av både olje og limfarge, andre steder kan limfargen være overmalt med oljemaling. Antall flater innen gruppene for limfarge og oljemaling kan derfor variere noe ut fra hvem som registrerer.

Bilde 13: Vegg dekorert med oljemaling, Hamre kirke.

Flater dekorert med oljemaling

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	TG 9	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	33	14	9	1	1	58

Tabell: 9

For denne gruppen er bevaringssituasjonen relativt god. Hele 33 flater har fått TG 0. Fordelingen for objektene i TG 2 er relativt lik mellom veggdekor og galleribrystninger. Objektet med TG 3 er noen spesielt, det er definert som veggdekor, men består av store lerreter som er spent opp på treplater. TG 9 er en himlingsdekor hvor det ikke var mulig å komme nær nok til å bedømme tilstanden.

5.3.2 Tredimensjonale objekter dekorert med oljemaling

Denne gruppen utgjør i overkant 40% av alle registrerte objekter. Spennet i objekttyper og alder er stort, fra de mest dekorerte altertavler til kollektskrin, fra tidlig middelalder til 1900-tallet. I alt 56 objekttyper faller inn under denne gruppa som også inneholder 44 registrerte middelalderobjekter. Blant disse siste finner vi 10 alterskap, 23 krusifikser/skulpturer, 3 frontaler og 1 kalvariegruppe. I de største enkeltgruppene finner vi objekter som er sentrale i liturgien så som 127 altertavler, 106 prekestoler og 71 døpefonter. Ellers finner en fordelt ganske likt i antall epitafier, kirkeskip, prekestolshimlinger/lydhimler, skrifttavler og korskiller, ca. 30 fordelt på hver av disse gruppene.

Bilde 14: Prekestol, Kvikne kirke

Tredimensjonale objekter dekorert med oljemaling

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	226	355	113	60	754

Tabell: 10

Ser en på fordeling av tilstandsgrad for hele gruppen, finner en at TG 3 utgjør ca. 8% og TG 2 ca. 15% av totalen. I og med at denne gruppen inneholder både gjenstander som er sentrale for brukere av kirken og/eller har høy kulturminneverdi, kan det være interessant å se litt nærmere på enkelte objektgrupper. Blant altertavlene finner en 13% av totalen for denne gruppen beskrevet til TG 3 og 24% til TG 2. Blant epitafiene er TG 3 og TG 2 fordelt likt med 14% av hver. Prekestolene har en fordeling på 13% i TG 3 og 17% i TG 2. Når det gjelder gruppen av krusifikser og skulpturer, som inneholder mange middelaldergjenstander, er det 15% som er tilstandsregistrert både i TG 3 og TG 2. Kort oppsummert for denne gruppen er det mange sentrale objekter som har et stort behov for behandling.

5.3.3 Malerier med oljemaling på tre

Det er ulike typer motiver i denne gruppen. En god del beskriver bibelscener, presteportretter og det er noen få panelmalerier i gallerifronter som er beskrevet som malerier, blant annet er det 5 registreringer av sistnevnte som inneholder flere enkeltmalerier. Malerienes alder spenner fra siste halvdel av 1500-tallet til tidlig 1900-tall.

Bilde 15: Maleri på panel, Beitstad kirke

Malerier på tre

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	13	22	8	6	49

Tabell: 11

Av de 49 maleriene er 12% registrert med TG 3 og 16% i TG 2. Her er det som sagt en viss unøyaktighet i tallene ved at noen registreringer inneholde flere malerier.

5.3.4 Malerier med oljemaling på lerret

Blant lerretsmaleriene er mer enn 110 stykker portretter av prester og en del prestefruer. Av de ca. 60 resterende maleriene er det i hovedsak ulike motiver fra bibelhistorien. Alderen på maleriene spenner fra 1600-tallet til 1900-tallet.

Bilde 16: Minnetavle malt på lerret, Valle kirke

Maleri på lerret

Tilstandsgrad	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Fordeling av tilstandsgrad	33	87	42	12	174

Tabell: 12

På registreringstidspunktet ble ca. 7% vurdert til TG 3, mens ca. 23% fikk TG 2. De vanligste skadene blant maleriene som ble vurdert til TG 3, er oppskallinger og avskallinger ned til grundering og svikt i oppspenningen av lerretet.

5.4 Objekter og flater dekorert med limfargemaling

Norge har mange limfargedekorerte kirkerom sammenlignet med andre land. Limfarge har først og fremst blitt benyttet til å dekorere vegg- og takflater. Totalt er det blitt registrert 98 flater og objekter som er dekorert med limfargemaling.

5.4.1 Flater dekorert med limfargemaling

I tillegg til stavkirkene, er kirkene som har limfargedekor på vegger og i himling, i hovedsak bygget på 16- og 1700-tallet. Det er en stor variasjon i motivene som er malt med limfarge. Her finner en stjernehimler, skymalerier, figurmalerier, rankedekor og draperier. Limfarge er svært sensitiv, og påvirkes lett av mekanisk belastning, klimafluktasjoner og vann/fukt.

Bilde 17: Limfargedekor på kors skillet og delvis også i himling, Sollia kirke

Flater dekorert med limfargemaling

	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	TG 9	Totalt registrerte objekter
Tilstandsgrad	0	TG 1	TG 2	TG 3	TG 9	
Fordeling av tilstandsgrad	9	26	35	8	2	80

Tabell: 13

Som nevnt under avsnittet om flater dekorert med oljemaling kan det noen ganger være vanskelig å skille mellom oljemaling og limfarge. Antall objekter i denne gruppen er derfor noe usikkert. Løs maling over større områder er vurdert til TG 3, disse utgjør 10% av flatene. Der hvor skadene er noe mindre i omfang, ble de vurdert til TG 2, disse utgjør nesten halvparten av de registrerte flatene. De 2 flatene som har fått TG 9 er dekorerte himlinger

hvor det ikke var mulig å komme nære nok til å kunne gi en kjent TG. Limfargedekorerte flater er en utsatt gruppe med en stor andel TG 2 og TG 3.

5.4.2 Objekter dekorert med limfarge

Dette er en liten og samtidig sammensatt gruppe med korskiller, dører, benkevanger og et par figurer. Av objektene som er aldersbestemt, befinner samtlige seg i perioden fra slutten av 1500-tallet til 1700-tallet.

Bilde 18: Limfargedekorert prekestol, Stordal gamle kirke

Objekter med limfarge

	TG 0	TG 1	TG 2	TG 3	Totalt registrerte objekter
Tilstandsgrad					
Fordeling av tilstandsgrad	1	10	6	1	18

Tabell: 14

En prekestol ble på registreringstidspunktet vurdert til TG 3 mens et par skulpturer og noen andre objekter ble vurdert til TG 2.

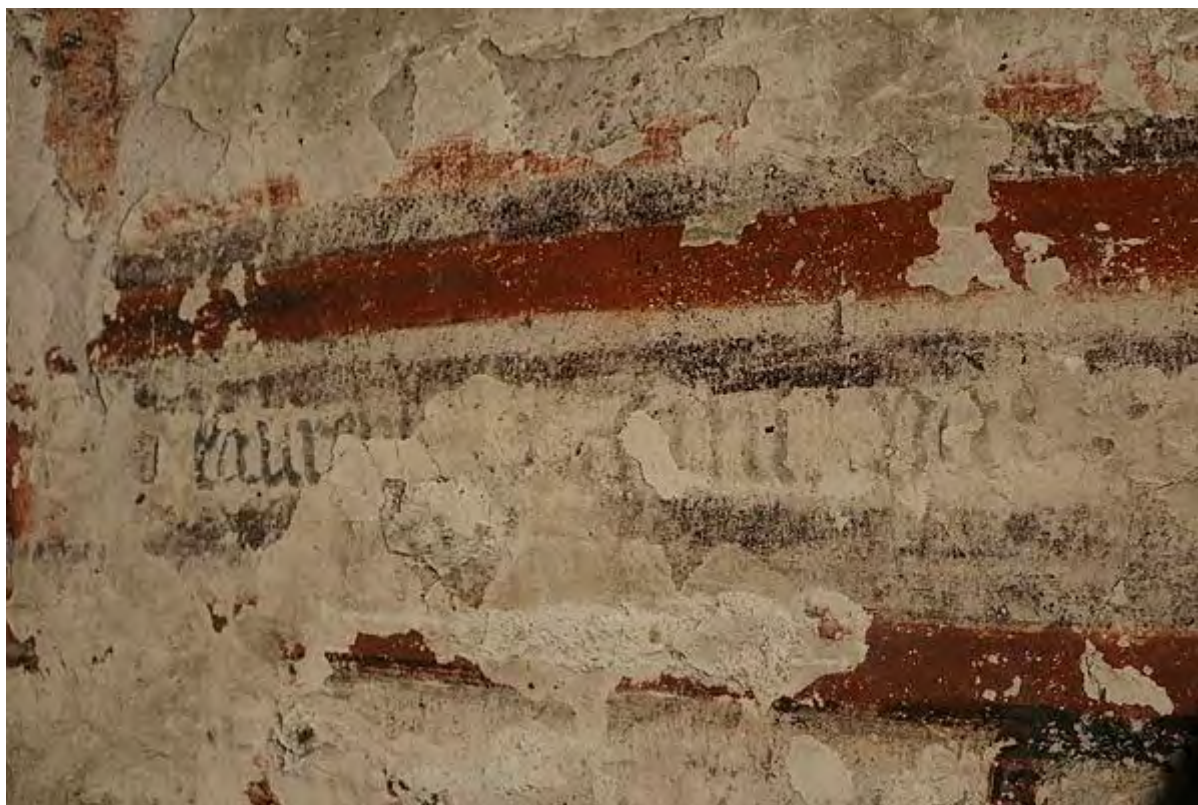
6 Trusselbildet for de ulike objekt gruppene

6.1 Ulike forutsetninger for bevaring

I de 132 kirkene der kirkekunst er tilstandsregistrert, er det svært forskjellige utfordringer når det gjelder bevaring. Noen kirker er hyppig i bruk, og oppvarmet konstant eller i perioder, mens andre ikke har oppvarmingsmuligheter. Konstruksjonsmessig er kirkene ulike; noen er bygd i laftet tømmer, med eller uten kledning og isolasjon, reisverk eller i stein. De kan befinne seg i innlandet eller i kystnære områder. Samlet gir dette en stor variasjon i forhold til klimabelastning på objektene. Noen objekter blir brukt, andre ikke, og ulike materialer har ulike behov for vedlikehold og oppfølging. Alt dette utgjør en utfordring på flere måter for tilstanden til objektene. Det kan være slitasjeskader, skader ved bruk, uheldig klima, lysskader eller rett og slett kombinasjonen av materialer som har ulike bevegelighetsmønster i forhold til relativ luftfuktighet og temperatur.

6.2 Ulike materialer – ulikt trusselbilde

Når det gjelder objekter som består av uorganiske materialer er disse i overveiende god stand. Det store unntaket er kalkmaleriene som i antall ikke utgjør så mye av totalen objekter, 30 flater i antall, men hver enkelt flate kan være betydelig i skadeomfang og areal. En stor andel av disse, 8 stykker, har blitt vurdert til tilstandsgrad 3, mens 5 flater har fått tilstandsgrad 2. Med andre ord har nær halvparten av de registrerte kalkmalte flatene i disse 15 kirkene behov for en eller annen form for behandling eller oppfølging.

Bilde 20: Kalkmaleri i dårlig tilstand, Eidfjord kirke

De fleste av objektene i en kirke består av organiske materialer av en eller annen art, og variasjonen i objekttyper og materialsammensetninger er stor. Objekter av kun bestående av treverk eller i kombinasjonen med skinn/lær har lite behov for behandling. Det samme gjelder

flater, vegg- og takdekor og galleribrystninger, som er dekorert med oljemaling. Disse gruppene utgjør kun ca. 3% hver av samlet antall objekter.

Når det gjelder objekter av tekstiler eller med hovedmateriale papir, dvs. bøker, utgjør heller ikke disse gruppene en omfattende mengde. Det er likevel viktig å merke seg at begge gruppene har et stort behov for behandling og med flere TG 9 i tillegg til TG 3. Det er rimelig å anta av også de med tilstandsgrad 9 har behov for behandling, da den enkelte registrator har ment at kompetansen ikke strekker til.

Bilde 21: Bibel som faller fra hverandre

Flater som er dekorert med limfarge utgjør heller ikke en stor andel av totalen objekter, men en finner mye løs maling i disse flatene, som i tillegg har en relativt høy alder, dvs. 16- og 1700-tallet. Her vil også hver enkelt registrering omfatte store formater.

Bilde 22: Oppskalling av limfarge overmalt med olje. Foto: Barbro Wedvik

Maleriene som er registrert, er enkeltmalerier som ikke er en del av altertavler eller epitafier og er malt enten på tre eller lerret. Motivene er i stor grad portretter, men det finnes også en god del bibelske motiver. Maleriene utgjør totalt i overkant av 12% av registrerte objekter og av disse igjen utgjør lerretsmaleriene snaut 10%. Begge typene malerier har behov for behandling. Skadene har litt ulik karakter. Mens mange skader på malt panel følger treverkets retning, kan skadene være mer spredt over hele overflaten på lerretsmalerier, disse har også ofte skader i oppspenningskantene.

Bilde 23: Skader følger trevirkets/trepanelets retning på grunn av bevegelser i treverket.

Over 40% av objektene som er tilstandsregistrert, tilhører materialgruppen som er betegnet som tredimensjonale objekter dekorert med oljemaling. Som tidligere nevnt utgjør ikke denne gruppen bare en stor del av registreringene, men den er også den som påvirker opplevelsen mest i selve kirkerommet, med altertavler, alterskap, prekestoler og døpefonter. Hele 23% av denne objektgruppen har blitt vurdert til tilstandsgrad 3 eller 2, og trenger derfor enten behandling eller en eller annen form for oppfølging. Det er derfor mye som tilsier at eiere og/eller bevilgende myndigheter bør ha fokus på denne gruppen.

Bilde 24: Skader på prekestol malt med oljemaling

6.3 Ulike kirker – ulike bevaringsforhold?

Innledningsvis i dette kapittelet blir det nevnt hvor ulik belastning objektene kan bli utsatt for. Det har vært tilstandsregistrert i 132 kirker av ulik karakter, pluss 27 stavkirker (NIKU oppdragsrapport 45/2021). Med andre ord er ca. 10% av Norges kirker besøkt så langt. Gjennom tilstandsregistreringene har det blitt registrert om kirken er i tre eller stein og om den er oppvarmet på en eller annen måte. Er det mulig å si noe om de over nevnte variablene påvirker bevaringsforholdene for de ulike objektgruppene?

I et forsøk på å finne ulikheter har en her valgt å se nærmere på fordelingen av TG 3 og TG 2 for samtlige objektgrupper i de forskjellige kirkene.

Fordeling av tilstandsgradene 3 og 2 i ulike kirketyper

	TG 3 i %	TG 2 i %
Alle kirker (ex. Stavkirkene), 132 stk.	7	13,5
Kirker med oppvarming, 116 stk.	6,3	12,3
Kirker uten oppvarming, 16 stk.	11,6	25
Steinkirkene, 51 stk.	5,4	12,5
Steinkirker med oppvarming, 43 stk.	4,8	11,8
Steinkirker uten oppvarming, 8 stk.	8,7	20
Stavkirkene (ex. Holtålen), 27 stk.	9,5	15,3
Stavkirkene med oppvarming, 13 stk.	10,3	14
Stavkirkene uten oppvarming, 14 stk.	8,6	16,5

Tabell: 15

Som det kommer frem av tabellen, er det vanskelig å tolke de ulike kirketypenes betydning for bevaringsforholdene for objektene, når variablene kun er trekirker, steinkirker og med/uten oppvarming. Ved første øyekast kan det se ut som uoppvarmete kirker gir dårligere bevaringsforhold, men flere forhold spiller inn her. Uoppvarmete kirker er ute av regulær bruk for menigheten og flere kan betraktes som «museumskirker» eller «sommerkirker». Sammenlignet med andre kirker er de få, og tallmaterialet er derfor usikkert. De inneholder svært ofte objekter av høy kulturhistorisk verdi, men har hatt en liten nytteverdi for menigheten og kan i perioder hatt noe manglende oppfølging. Sammenligner en disse kirkene med uoppvarmete stavkirker, ser en at TG 3 er prosentvis lavere i stavkirkene. Dette kan henge sammen med at stavkirkene generelt har hatt større oppmerksomhet fra både eiere og Riksantikvaren.

Bilde 25: «Museumskirke/Sommerkirke», Gimmetad gamle kirke

7 Oppsummering. Forslag til videreføring av tilstandsregistreringene

Denne rapporten viser at den største utfordringen når det gjelder behov for behandling, gjelder gruppen «tredimensjonale objekter dekorert med oljemaling». Denne gruppen er både i omfang og betydning for opplevelsen av kirkerommet den viktigste å følge opp for Riksantikvaren og den enkelte kirkeeier. Andre grupper som tekstiler, papir og kalkmalerier er mindre i omfang, men enkeltobjekter har et stort behov for behandling av konservatorer med spesialkompetanse på disse materialene. En del mekaniske skader blir påført objektene gjennom bruk av kirkerommet; armer på lysestaker knekker, døpefonter flyttes frem og tilbake og prekestoler skades ved fysisk berøring osv. Muralmaleriene må fremheves, på grunn av at det ofte er store formater på hver enkelt registrering, dets betydning for kirkerommets opplevelse og estetikk, samt mengden med dårlig tilstandsgrad.

For å følge med på utvikling av bevaringsforholdene er det viktig at Riksantikvaren sørger for at registreringen av tilstanden på kunst og interiør fortsetter. Objektene påvirkes av den daglige bruken av kirkene og en må styrke opplæringene av kirketjenere og lokale forvaltere for råd om oppvarming og andre preventive tiltak.

Behov for rådgiving?

Tilstandsregistreringene har med sitt korte opphold i den enkelte kirke vært konsentrert om selve skaderegistreringen. Forrige kapittel viser at med de få variablene som er notert, ikke gir tilstrekkelig kunnskap om problematikken rundt bevaringsforholdene. Her er det ting å gripe tak i for å kunne forbedre rådgivingen til kirkeeierne.

Siden vi ser sammenhenger mellom bevaringsforhold og klimapåvirkning, vil det være interessant å ha et større fokus på dette som et pilotprosjekt. NIKU foreslår at en del av videre tilstandsregistrering også kan omfatte en vurdering av kirkens påvirkning fra inneklime og klima utendørs. Dette kunne for eksempel gjøres ved å se nærmere på 2-3 kirker som over tid har registrert klima innendørs. Etter piloten burde det evalueres om dette er hensiktsmessig for videre rådgiving og bevaring av kirkekunst. Evalueringen må også omfatte bruken av ressurser ved tilstandsregistrering, da rammene for den konstante oppdateringen av tilstand hviler på behovet for raske registreringer av hver enkelt kirke.

NIKU foreslår også å vurdere om registreringene kan brukes til å løfte kunnskapsnivået for å tenke forebyggende for langsiktig bevaring. Dette inngår allerede i rapporteringen av tilstand, ved at NIKU fremhever behov for å bruke lyselukker, dekke til sydvendte vinduer for å hindre lysskader og tørkeskader m.m. Men en naturlig del av dette er også å tenke forebyggende ved enkelthendelser som feil på slukkeranlegg, brann eller andre ekstreme hendelser som kan gjøre stor skade på enkeltgjenstander og interiør. Slike hendelser burde også registreres i Askeladden for å bedre historikken om objektene.

Bilde 26: Stein som midlertidig støtte

Bilde 27: Kildesortering? Dåpsfat i messing

Bilde 28: Falming som resultat av direkte sollys

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 153/2021

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736
Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112
Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens
gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00